
KÖNYVEKRŐL

Pártok a modern közpolitikában

Körösényi András *Pártok és pártrendszerek* című kötete 1993-ban jelent meg a Századvég kiadó gondozásában. A kötet kéziratát a szerző kandidátusi értekezésként védte meg. Az értekezés nyilvános védésén elhangzott opponensi véleményeknek, illetve a szerző válaszána közlésével szeretnék elősegíteni az azóta több intézményben, illetve kurzuson is egyetemi tankönyvként használt munka kritikai értékelését. Nem közöljük a hozzászólásoknak a kandidátusi eljáráshoz kapcsolódó részeit, csupán a művel foglalkozó tartalmi megállapításokat.

JOHANCSIK JÁNOS

Körösényi András munkája jelentős hozzájárulás a magyar politikatudományi irodalomhoz. Tárgyát a modern politikai rendszerekben alapvető szerepet játszó pártok alkotják. A modern képviseleti rendszerekben a pártok a politikacsinálás lényeges szereplőivé léptek elő, akár közvetlen részvételükkel a döntéshozói folyamatban, akár azáltal, hogy a politikai döntéshozók általuk kerülnek a döntéshozás helyezettébe. Ily módon a pártok, illetve a velük kapcsolatos jelenségek tudományos vizsgálata nélkülözhetetlen a modern hatalmi viszonyok, mechanizmusok, a politikai rendszerek létének és működésének megértéséhez, s áttetelese a politikaelmélet kidolgozása szempontjából. Körösényi témaválasztásával a politikatudomány területén nagyon fontos és hasznos útra tért, amikor az európai pluralista rendszerekben működő pártok világának tudományos vizsgálatát tűzte céljául.

A magyar tudománynak a nyolcvanas évek elejétől szélesedő irodalmában, a politikai-filozófiai, hatalomelméleti fejtegetésekben, a politikai rendszereket elemző elméleti munkákban, politikai-szocioló-

giai értekezésekben, s a legutóbb napvilágot látott politológiai kézikönyvben (Bihari M., Pokol B.) az intézmények elemzésekor természetesen nem maradhatott említés nélkül a pártok és szerepük értelmezése. Ezek azonban csak röviden, legáltalánosabb összefüggésekben tértek ki a pártokra. A nyugati demokráciák politikai rendszereiről megjelent monográfiák többnyire csak e rendszerek egyoldalú kritikai irodalmára építettek és mellőzték az immanens elméleteket, vagy pedig csak egyes pártok, irányzatok arculatának és politikájának jellemzésére, illetve egyes országok politikai és pártrendszerének feldolgozására szorítkoztak. Ez természetes is, hiszen az állampárti rendszerben a tabuk körébe mindenekelőtt azok a nézetek, elméletek, elemzések tartoztak, amelyek a legcsekélyebb mértékben is megkérdőjelezheték a párt hatalmi monopóliumát, s még az utolsó, engedékenyebb korszakában is ez volt az a végső határ, amelyet a kádári rendszer nem tudott átlépni, így a pártokkal kapcsolatban a politikatudományok nem marxista eredményei a szakértők szűk, beavatott körein kívül nem juthattak nyilvánossághoz a magyar szellemi életben. A politikai rendszerváltás a politikai tudományok művelése terén is új lehetőségeket teremtett: eltávolította a kutatás szabadságának korlátait, emellett a többpárti rendszer kialakulásával a pártok problémaköre a magyar társadalom valóságává vált, gyakorlati igényként jelent meg a pártok tudományos vizsgálata, és ennek előfeltételeként a pártokra vonatkozó korszerű, a nemzetközi tudományos tevékenységekben felhalmozódott ismeretek feltérképezése. Mindazonáltal sajnálatosnak tartom, hogy a disszertáció szerzője nem értékelte a magyar tudományban létrejött előzményeket, amelyeket jelen munkájával meg kívánt haladni.

Körösényi dolgozatának középpontjában a párt témája áll, igyekszik ezt a lehető legteljesebb módon, minden oldalról bemutatni, feltárni a politikai rendszerrel való legfontosabb összefüggéseit, felvázolni a politikai pártok anatómiáját és működési mechanizmusait. A feladat megoldásához mozgósította az utóbbi évtizedek nyugati politológiai és pártirodalmának legtekintélyesebb szerzőit, a pártok és pártrendszerek értelmezése terén leginkább újat adó teoretikusait – Maurice Duvergé-től Otto Kircheimer-en, Klaus von Beymén, Gordon Smith-en át Giovanni Sartorii-g és A. Lijphart-ig. A magyar nyelvű politikatudományi irodalomban meglévő nagy hiányt – amelyet csak részben pótolhattak szórványos publikációk vagy Domenico Fisichella *A politikatudomány alapvonalai* című kézikönyvének 1991-es magyar kiadása – Körösényi a pártelmélet és pártszociológia vonatkozásában a lehető legátfogóbban, szinte teljességre törekedve igyekszik kitölteni. A téma feldolgozása enciklopédikus törekvést mutat, imponáló ismeretanyag összegyűjtésével, rendezésével.

A disszertáció tartalma és formája arra enged következtetni, hogy szerzője nemcsak tudományos monográfiát, hanem mindenekelőtt tankönyvet kívánt készíteni, amelynek jelentős része leíró és magyarázó jellegű. Természetesen sokszor előfordul, hogy fontos tudomá-

nyos monográfiák tankönyvként kerülnek felhasználásra, de a két műfajnak eltérő funkciói vannak: a tankönyveknek a tudomány korszerű ismereteit kell rendszerezve, a befogadók számára emészthetővé téve, azaz didaktikai szempontokat érvényesítve közvetítenie, a tudományos értekezésnek ezzel szemben új ismeretek feltárása, összefüggések megvilágítása, új értelmezések vagy elméletek megalkotása a feladata. Az előbbi erénye az egyértelműség, világosság, hiszen bizonytalanságokra nem lehet tudást alapozni, az utóbbi meditatív jellegű, itt a problémafelvetés, a kételyek, a kritikai szellem, a szellemi nonkonformizmus az új eredményekhez vezető dinamizmus forrásai. Nyilvánvalóan nem lehet a kettő között merev határokat húzni.

A magam részéről a pártokra vonatkozó korszerű ismeretek és elméletek összegzését, rendszerezését, a pártjelenség szisztematikus, átfogó felvázolását tekintem a munka legfőbb eredményének. Forrá anyagát, amely a nemzetközi politikatudományi irodalom legjelentősebb monográfiáira és kézikönyveire terjed ki, nagy szakmai hozzáértéssel kezeli a szerző, a bennük rejlő álláspontokat korrekten, lényegre törően, színvonalasan interpretálja, törekedve arra, hogy az eltérő nézetek és felfogások helyet kapjanak a téma tárgyalásában. A feszes tárgyalási mód azonban nemigen hagy teret a nézetkülönbségek részletesebb elméleti elemzésére, és arra, hogy a szerző a maga álláspontját is érvelően minden esetben megfogalmazza. Így például a politikai tagoltság tárgyalásakor felteszi ugyan azt az érdekes kérdést, Nyugat-Európában is releváns jelenség-e a nacionalizmus, vagy csak nyelvi-etnikai konfliktusokról lehet beszélni, végeredményben nem válaszolja meg.

A pártokra vonatkozó gazdag ismereteket a disszertáció tematikusan, szoros logikai rendben, világos szerkezetben és a pontos megfogalmazásokra gondosan ügyelve adja elő. Mindezt el kell ismernie az opponensnek, jóllehet ízlésétől idegen az értekezést számtalan pontra és alpontra tagoló, már-már a jogszabályi szövegekre emlékeztető tárgyalási mód, ami az elemzés menetét indokolatlanul széttörekezi.

A téma feldolgozása az általános és a konkrét egyedi közötti szintjén történik, azzal az igénnyel, hogy az egyedi jelenségekre még alkalmazható legyen, ám az egyedi esetek részleteibe nem bocsátkozik a szerző. Ez ugyan szélesebb rálátást enged a sokféle sajátosságot hordozó egyedi jelenségek együttesére, de egyúttal megköveteli a legkisebb közös nevezők megtalálásának nehéz feladatát, illetve az eltérések folyamatos számbavételét. Ilyen szintű elemzéshez az empirikus vizsgálatokra épülő és az egyedi eseteket összehasonlító irodalom feldolgozása nyújt lehetőséget. A másodlagos források felhasználása azzal a hátránnyal jár, hogy az adatok, megfigyelések és az ezekre épülő következtetések legalább egy-másfél évtizeddel elmaradnak az aktuális helyzettől. Az ebből adódó hibák a disszertációban is megjelennek. Az értekezés szerzőjének azonban erénye az, hogy a történetiség elvének érvényesítésével szűkíteni tudja ezeket. A pártjelenség különböző oldalainak elemzésekor nem statikus képet rajzol, hanem

történeti folyamatában törekszik elhelyezni a vizsgált jelenségeket, kitérve történeti változataikra.

Az értekezés alapszemléletét és logikai felépítését az határozza meg, hogy szerzője a politikát és benne a párt intézményét közgazdasági analógiára piacként fogja fel – eszerint egy párt nem más, mint „közhivatalra pályázó politikusok szervezete”. Bár A. Downs hatvanas években megfogalmazott politikai piac szemlélete korszerű értelmezést ad a pártjelenségre, a szerző elemzésének későbbi részei – például a pártok és politikusok ideáltípusainak meghatározása, vagy a pártszerepek sokféleségéről leírtak – ellentmondanak a fenti leszűkített értelmezésnek. A valóságban működő pártok csak egy részére érvényes a fenti meghatározás, hiszen, főleg a sokpárti szisztémákban, nem minden párt vesz részt a közhatalmi döntésekben (egyébként a politika önmagában sem szűkíthető le erre), s nem kínál lehetőséget közhivatalok megszerzésére. Ha indokoltnak tűnik is a küldetéstudatos és a karrierre törekvő politikusok megkülönböztetése, ez kevésbé típusalkotó a pártok esetében, mivel magatartásuk inkább attól függ és aszerint változik, hogy milyen közel kerülnek a hatalomhoz, illetve mennyire távolodnak tőle. Hasonlóképpen kérdésesnek tartom azt, hogy a képviselőjelöltek állítása tekinthető-e egyedüli kritériumnak a pártok definiálására, tekintettel az egyéni képviselet elvére épülő rendszerekre és arra, hogy a pártok tevékenysége nem merül ki a jelöltállításban.

Az értekezés a pártok mibenlétének általános meghatározását kiegészíti olyan általános tényezőkkel, mint a politikai kultúra, a politikai mező, a jobb-bal megoszlás számbavétele. Meglepő azonban, hogy miközben a homogén társadalom egyik feltételeként említi az illető ország egynyelvű és etnikailag egységes jellegét, ugyanakkor az Egyesült Államokat hozza fel példaként Nagy-Britannia mellett.

A tények alátámasztják a szerző álláspontját a jobb- és baloldal közötti tagoltság tartósságára vonatkozóan, főként az európai országokban, annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedekben csökken az ideológiai szakadékok szerepe. Nehéz azonban pontos jellemzést adni a konkrét történelmi szituációkon kívül a jobb- és baloldali pozíciókról, hiszen tartalmuk, különösen az utóbbi egy-két évtizedben lényegesen változott, és 1989 óta újra átalakulóban van. Például ha a baloldalt a racionalista világgéppel jellemezzük, nem tudunk mit kezdeni a baloldali politikai álláspontokat képviselő katolikus mozgalmakkal, szervezetekkel, sem azzal, hogy az utóbbi időben nő a katolikus szellemiségű politikusok szerepe a szociáldemokrata pártokban (pl. Franciaországban Jacques Delors). A bal és jobb versenyében a korábban markáns klerikális–antiklerikális szembenállás ma már alig tapasztalható, az iskolavita is inkább a magán–állami dimenzióba helyeződött át. Hasonlóképpen jelentőségét veszítette a (hatvanas évek végéhez kötődő) diákmozgalmakhoz, vagy az egykori Szovjetunióhoz való viszony kérdése a külpolitikában, vagy a katonai védelem kérdéseiben a „héják” és „galambok” megkülönböztetése – ezek a jelensé-

gek a mára felbomlott kétpólusú világhoz kapcsolódtak. De még abban az időben is például az Egyesült Államokhoz való viszonyban a francia jobboldali gaulle-isták és az olasz szocialista Craxi kormányának magatartása éppen ellentétben volt a szerző által jelzett sémával.

Mielőtt a pártokat mint szervezeteket bemutatná, a disszertáció felvázolja a pártokat meghatározó politikai törésvonalakat és bemutatja a politikai családokat Európában. A politikai családok jellemzésénél is adódnak elnagyolt, pontatlan megállapítások, amelyek részletezése helyett itt csak néhány példát említek. Az 1945 utáni korszakban nem lehet a kommunista pártokat egyöntetűen szélsőbaloldalinak tekinteni, különösen ha a szociáldemokratizálódás útjára lépett eurokommunista pártokra gondolunk. A Komintern *válságpártként* a demokratikus centralizmusra építve működött, központja Moszkvában volt; a „Moszkvához való hűség” mást jelentett 1924 előtt és után, s a kommunista pártok viszonya az SZKP-hoz az 1970-es évektől ismét erősen differenciálódott. Azt a megállapítást, hogy az eurokommunizmus korántsem olvadt fel a szociáldemokrata konszenzusban, az olasz eset cáfolni látszik. A francia kommunista pártra viszont semmiképp sem illik, hogy „elsősorban a baloldali értelmiség pártja” lenne, egyrészt a még ma is az egyik legnagyobb szakszervezeti szövetséghez, a CGT-hez fűződő szoros kapcsolatai miatt, másrészt mert hanyatlása során az értelmiség jelentős része elhagyta.

A szociáldemokrata pártok a néppárttá válás során nem mondtak le sem az ideológiáról, sem a szocializmusról, bár azt gyökeresen átértelmezték, ami magába foglalta a piacgazdasághoz való viszonyuk megváltozását (lásd az SPD bad-godesbergi programját). Csak a hetvenes évek elejéig jellemző az északi és dél-európai pártok markáns különbsége, azóta a dél-európai pártok jó része is megindult a szociáldemokratizálódás útján. Franciaországban és Olaszországban a szocialista pártok középosztályi bázisa nem abból adódott, hogy az értelmiség körében hagyományos volt a baloldali gondolkodás, hanem abból, hogy az erős kommunista pártok mellett elsősorban a közalkalmazotti rétegekre tudtak befolyást gyakorolni, majd e társadalmak átrétegződése során létrejött munkavállalói rétegek körében terjesztették ki befolyásukat.

Az újbaloldal és a zöldek két eltérő történelmi időszak jelenségei, bár vannak személyi, mozgalmi kapcsolódások köztük. Az újbaloldal bírálta ugyan a fogyasztói társadalom értékeit, prioritásait, de sommás az a megállapítás, hogy magántulajdon-ellenes, főként hogy „a gazdaság állami szabályozásának híve” lett volna. Ellenkezőleg, a tradicionális baloldal tulajdonra összpontosító kollektívizmusát az újbaloldal a döntéshozatali folyamat kollektívizálásával váltotta fel az öngazgatási szocializmus koncepciójában.

Ha a szélsőjobboldal programjának az 1980–1990-es évekre vonatkozó jegyeit kívánjuk alkalmazni a francia Front Nationalra – amely az arányos választási rendszer előnyeit kihasználva 1986-ban 35 képviselővel jelent meg a parlamentben és az Európa Parlamentbe is

bekerült – látnunk kell, hogy korántsem marginális súlyú szervezet, az anti-etatizmus legfeljebb gazdaságpolitikai nézeteire érvényes, miközben a belpolitikában, a közrend fenntartásában nagyon is az erős állam híve, s mindemellett markáns antiszemitizmus jellemzi. A szélsőjobb bázisáról keveset mond az, hogy „az alsó középosztály, a kispolgárság” adja híveit, itt éppen az a kérdés, hogy e társadalmi csoportok, amelyek más népi pártok társadalmi bázisául is szolgálnak, mely részeiből kerül ki a szélsőjobb bázisa.

A második világháború után a liberális pártok felsorakozása a jóléti társadalom programja mögé korántsem volt sima folyamat, hiszen tudomásul kellett venniük a keynesianizmust, amely eltért a klasszikus liberális közgazdasági felfogásoktól. Nehezen értelmezhető a „szociálliberalizmus” fogalma, miután az eredetileg egy koalíció, a szociáldemokraták és liberális pártok koalícióját jelölte. Végül a politikai családok társadalmi elfogadottságának ábrázolásával kapcsolatban meg kell jegyezmem, hogy a választási eredmények évtizedes átlagának legfeljebb olyan országokban lehet jelentésértéke, ahol választásról választásra stabil eredmények születnek, és nagyon csekélyek az eltérések, de a többi országban, főként ha ezeket az átlagokat 15 országra vonatkozóan össze is vonjuk, a variációk nagy száma és ingadozása miatt nem sokat mondanak.

A pártok mint szervezetek sokoldalú bemutatása jól tükrözi, hogy a pártjelenség mennyire összetett, bonyolult. Megjegyzem, bármilyen tekintélyes munkákat használunk is forrásul, minden olyan adat, amely a pártok taglétszámával kapcsolatos, bizonytalan, hiszen – legalábbis a francia pártok esetében – maguk a pártok által bejelentett adatokról van szó, amelyek messze felülmúlják a szakértők becsléseit.

Az értekezés részletesen ismerteti a választási rendszereket, amelyek a pártok egyik fő funkciójának mozgásterét határozzák meg, s egyben vázolja azt is, miként befolyásolja a pártrendszer szerkezetét a választási rendszer adott változata.

Az értekezés harmadik része a pártrendszerek típusait és a koalícióalkotás változatait taglalja, majd egy történeti felvezetés után a nyugat-európai pártrendszerek működésének fő összefüggéseit tárgyalja. E pártrendszereket a politikai kultúra és a kormányzati rendszerek függvényében tipizálja. Végül a pártokat a politikai piac területén elemzi, ahol magatartásukat a pártidentitások és a verseny kettőssége determinálja. Mindez logikusan a demokráciák természetéhez vezet el. Ennek a résznek a fejtegetéseit megalapozottnak, következtetéseit meggyőzőnek tartom.

HÜLVELY ISTVÁN

Körösényi András kandidátusi disszertációjában a modern pártok, a modern pártokat uraló elitek, illetve a demokratikus politikai rendsze-

rek eltérő intézményes és szervezeti megoldásai kerültek a vizsgálódás középpontjába. Vállalkozásának enciklopédikus karaktere van: a pártok és pártrendszerek mellett a működési feltételek szinte teljes áttekintését is magára vállalja: a társadalmi törésvonalaktól a politikai kultúrán és választási rendszereken keresztül a politikai piacig minden olyan tényező leírására és jellemzésére sor kerül, amely alapján valóban konzisztens és tartalmas jellemzés adható politikai pártokról és elitekről.

Egyetérthetek a szerzővel, hogy az ilyesfajta vállalkozásnak a magyar politológiában hiánypótló szerepe lehet. És nemcsak azért, mert a politikai pártok és pártrendszerek működésének szisztematikus elméleti tárgyalása hiányzik ez ideig a magyar politológiai irodalomból. Ez ebben a megfogalmazásban talán nem is pontos egészen. Az viszont feltétlenül a szerző vállalkozása mellett szól, hogy a demokratikus pártok és a demokratikus rendszerek működésének az a típusú leírása, amelyet művében prezentál, valóban újszerűnek számít a magyar politológiai irodalomban. Körösényi ezzel a sok szempontból kézikönyvnek is tekinthető munkájával ugyanis a magyar politikatudomány professzionalizálódásához járul hozzá. Kihasznál egy lehetőséget, nevezetesen, hogy mintegy a vizsgált szemlélet saját módszerét használva, deskriptív-analitikus módon közvetítsen egy paradigmát, amely paradigma ma a politikatudomány fő irányának, ha ugyan nem magának a politikatudománynak mint olyannak számít. Körösényi a modern demokráciákról és a pártokról mondottak formalizált és összefoglaló áttekintésével új szinten tudatosítja ezt a paradigmát, és lehetővé teszi számunkra, hogy erejeit és korlátait az eddigieknél jobban felmérhessük. És teszi ezt olyan színvonalon, hogy szinte biztosra vehető: ezt még egyszer ebben az enciklopédikus leíró formában – legalábbis kandidátusi értekezésként – nem lehet elkövetni.

A célkitűzés – a modern demokrácia pártcentrikus folyamatainak deskriptív-analitikus jellegű elemzése – teljesítését magas fokú módszertani tudatosság jellemzi. Körösényi András disszertációja első részében előre tisztázza a konkrét kérdések tárgyalását tartalmilag és formailag meghatározó fogalmi és elméleti keretet. Ez a keret messzemenően formalizált. Ebben a keretben a politikai pártok mindenekelőtt a közhivatalra pályázó politikusok szervezetei, akik – ideáltípusosan – vagy karrier- vagy pedig politika-orientáltak, cselekvési típusukat tekintve pedig instrumentálisak vagy expresszíviek, azaz gyűjtő- vagy rétegpártok. De ugyanezt a formalizált tipológiát alkalmazza a szerző a politikai rendszer egyéb összetevőire is. Így a politikai konfliktusok természetük szerint vagy pragmatikusak vagy ideologikusak, a politikai kultúra természete szerint vagy homogén vagy fragmentált – és folytathatnám a sort. Ezek a fogalmak és tipológiák természetesen a létező demokráciák elemzéséből és összehasonlításából leszűrt általánosítások elemei, és tudományos jelentőségüket a konkrét elemzéseknél mutatkozó konzisztenciájuk biztosítja.

Ez utóbbi révén válnak ugyanis alkalmassá arra, hogy egy-egy demokratikus rendszer önmagában vett, vagy még inkább összehasonlító leírását, illetve jellemzését nyújtsák.

Minden empiriából származó formalizált fogalmi hálónak természetesen van magátólértetődősége, sőt egyfajta tautológiája, ha egyszer ugyanarra a jelenségre alkalmazzuk, amelyből megalkottuk. A demokratikus politikai rendszerek működését vizsgáló összehasonlító elemzés azonban nem egyszerűen önmaga előfeltevéseit akarja visszahallani, hanem – előfeltevéseinek ismételt empirikus tesztelésén túl – mindenekelőtt típusainak történeti, strukturális és kulturális feltételeit kívánja feltárni. Hipotézisei ezért a különböző jellegű politikai rendszerbeli tagozódásnak és cselekvési formáknak meghatározott történelmi és társadalmi feltételekhez kötésére vonatkoznak – természetesen azon a határon belül, amelyen belül az empirikus-analitikus tudományfelfogás ezt lehetővé teszi.

Körösényi nemcsak az említett hipotéziseket jellemzi hozzáértően, hanem jelzi azt a tudományon belüli tanulási folyamatot is, amely a demokráciák különböző típusainak hasonló szempontú vizsgálatából adódott, s amely során kiderült, hogy a demokráciák egyes típusai funkcionálásuknak és működőképességük tekintetében nem szolgálhatnak minden további nélkül normatív előírásként mások számára. Itt mindenekelőtt a politikai rendszer angolszász és kontinentális európai modelljének a dolgozaton belüli szembesítésére és az ebből levont tanulságokra, illetve következtetésekre kell utalnom. A szerző világosan látja, hogy az európai kisországok konszenzusos demokráciáinak kutatása rácsúfol az angolszász politológia burkolt normativitására, legalábbis az utóbbinak a rendszerstabilitásra vonatkozó korábbi elképzeléseit illetően. Ennek alapján kérdőjelezi meg annak a hipotézisnek az érvényességét is, miszerint az érdekkonfliktusok pragmatikus természete mellett a kompromisszumos megoldásoknak nagyobb lenne az esélye, mint az érdekkonfliktusként kezelt ideológikus konfliktusoknál. A demokratikus eljárások különböző típusainak és formáinak nincs igazában önmagukban vett prioritásuk egymással szemben. Kvalifikációjukhoz ismételten igénylik a térbeli és időbeli konkretizációt. A politikatudomány – a fentiekből következőleg – sohasem lehet lezárt, ellenkezőleg: nyitottnak kell maradnia elméleti-módszertani értelemben is az újabb és újabb demokratikus kísérletekkel szemben.

Egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy ezeknek a hol expliciten megfogalmazott, hol pedig kimondatlan következtetéseknek rendkívüli aktualitása van egy olyan országban, ahol a demokratikus kísérlet sajátos, történelmileg soha nem létezett körülmények között van kibontakozóban, s ahol éppen ezért az alkalmazott és kívánatos demokratikus formák és eljárások „igazán demokráikus”, és „nem igazán demokráikus” formákra és eljárásokra osztása meglehetősen nagy kísértés, mindazokkal a csapdákkal egyetemben, amelyekkel ez a fajta wishful thinking együtt jár. A demokráciák működését vizsgáló

összehasonlító elemzések nyomon követése azonban másfajta tanulságokkal is szolgál számunkra. Mindez, ha jól értem, egyúttal egyfajta leértékelődése is a kiindulópontként megfogalmazott fogalmi keretnek vagy legalábbis egy részének. A behaviorizmus hatását tükröző karrier- vagy politikaorientált politikusok szembeállítására éppúgy veszít funkcionális jelentőségéből, mint ahogy az instrumentális és expresszív megkülönböztetés is, vagy ezeknek a párttípusokra vonatkoztatott megfelelője. Tagadhatatlan ugyanis, hogy ezeknek a tipológiáknak a születésénél normatív szempontok is közreműködtek, sőt, talán döntő szerepük volt fontos következtetések levonásában. A leértékelődésnek azonban van még egy fontos, a dolgozat vonalvezetésében is érzékeltetett következménye. Nevezetesen, hogy a tipológiákban jelentkező normativitás tudományon belüli megkérdőjelezésével ennek a paradigmának a szempontjából is felértékelődnek a politikai rendszeren mint tudományos kategórián kívüli inputok és növekszik jelentőségük. Mindez nagy szerepet játszott annak megakadályozásában, hogy a hagyományosabbnak tekintett demokratikus elméletekkel szemben az institucionalizmus vagy az elitista elméletek egyoldalú hegemoniára jussanak. A függő és független változók egyértelmű lehatárolhatóságának nehézségeit mutatja, hogy ugyanarra a problémakörre legalábbis egyenrangúnak tekinthető hipotézisek adhatók különböző jellegű megközelítésekkel. Hogy a dolgozatban fontos szerepet játszó két szerzőre, Lijphartra és Daalder utaljak: nehéz eldönteni – ha egyáltalán kell vagy lehet valaha is eldönteni –, hogy az előbbinek vagy az utóbbinak van-e igaza, amikor a politikai elit kiemelt szerepével, illetve egy, az elit számára is kötelező történelmi tradícióval próbálják magyarázni az európai konszenzus-orientálta demokrácia sikerét. Az interpretációk a determinizmus és voluntarizmus ellentétességének a jegyében fogalmazódnak meg, amikor is vagy a politikai rendszer környezetére, vagy pedig belső ágenseire esik a hangsúly. A választás azonban korántsem kényszerű: mivel a már kidolgozott típusokban a politikai rendszer a társadalmi környezet rendszere, a társadalmi környezet pedig a politikai rendszer környezete (s minden bizonnyal ez a dialektikus viszony mindenfajta sikeres funkcionalista és strukturalista elemzésnek feltétele), egy ponton túl csak megközelítés kérdése, annak a kérdése ugyanis, hogy melyik oldalról indulva magyarázom az eseményeket. Ebben az összefüggésben minden további nélkül elfogadható, hogy Körösiényi a pártokat elsődlegesen közhivatalra pályázó politikusok szervezeteként definiálja. Természetesen más a helyzet akkor, ha genetikusan, avagy a perspektíva szempontjából közelíték a dolgokhoz. Akkor már az ok és okozat, a függő és független változók viszonya sokkal kevésbé relativizálható. Magában a dolgozatban ennek a definíciónak a hangsúlyozása számomra akkor válik továbbgondolandóvá, amikor a korábbi, látens normatív angolszász szemlélet felől közelítve a konszenzus-orientált demokráciák stabilitása magyarázatra szorul.

Úgy gondolom, hogy a fenti vonatkozásban van egy módszertani feszültség vagy egyszerűen csak formális, nem tartalmasított viszony az előre bocsátott fogalmi keret és a tényleges tárgyi elmezések között. Körösényi olyan jó dolgozatot írt, hogy olvasás közben több résznél is hajlottam arra, hogy mindezt a kompozíció részének tulajdonítsam. Annál is inkább, mert a szerző maga is feloldja ezt, amikor ismételtelen visszatér a normativitás már említett problémájára, s amikor végső összegzésként fontosnak tartja arról beszélni, hogy nincsenek tökéletes politikai rendszerek, s hogy „a politikai rendszer különbözőképpen épülhet fel és működhet – egyaránt demokratikus eljárásokat alkalmazva”, s végül, hogy egymástól „eltérő, de egyaránt demokratikus ideák és eljárások léteznek”. Én azonban úgy látom, hogy ennél tovább is lehetne menni, s magára a demokratikus rendszerek működését vizsgáló tudományos paradigmára vonatkozóan is vonhatók le következtetések. Különösen, ha meggondoljuk, hogy a normativitás kiküszöbölésével ennek a paradigmának számos tipológiája és ábrája veszt elvi jelentőségéből, s nem egy esetben nem több formális, szemléltető vagy éppen didaktikus leírásnál. Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy az angolszász modell primátusának megkérdőjeleződése után a használt fogalmi keret ugyanolyan jelentőségű maradjon, mint amilyen korábban volt.

Az utóbbival azonban – feltéve, hogy némileg egyetért okfejtésemel – minden bizonnyal Körösényi András is tisztában van. Egyébként is, olyan probléma ez, amely messze túlvezet a dolgozat vállalt keretein. S nem is lehet más célom vele, minthogy a szerzőt ebben a vonatkozásban is továbbgondolásra ösztönözsem.

A továbbiakban le kell mondanom arról, hogy a dolgozat információ szempontjából is rendkívül gazdag részfejezeteibe és részelemzéseibe belemenjek. A dolgozat ebben a vonatkozásban fontos kézikönyvvé válhat a politológia oktatásában, elég itt a politikai családok, a választási rendszerek, a koalícióképzés tárgyalására, a politikai piac leírására, illetve elemzésére utalni. Amire vállalkozhatom, az inkább csak két megjegyzés – további elmélkedés céljából. Kezdjük mindjárt a baloldal és a jobboldal problémájával, illetve ennek jellemzésével. Egyetérték a szerzővel abban, hogy a baloldal–jobboldal ellentéte határozza meg a problémák értelmezésének ideologikus mezőjét, s azzal is, hogy ez az ellentét az európai politikai tradíciók szülötte. Úgy gondolom azonban, hogy a baloldal–jobboldal ellentétnek mint csoportkonfliktusnak egyértelműen az ideologikus mezőhöz kötése ma már egyre kevésbé állja meg a helyét, már csak abból következőleg is, mert a modernizációs folyamat éppen a demokratikus politikai gyakorlat vonatkozásában mosta el messzemenően a pragmatikus és ideologikus ideáltípusok megkülönböztetésének, illetve azok korábbi jellemzőinek a jelentőségét. Ettől természetesen a baloldal–jobboldal ellentéte nem vesztí el jelentőségét, csak hát sokkal konkrétabb értelemben válik annak – a modern társadalmak számára alapvető – ellentmondásnak a hordozójává, vagy ha tetszik: kódjává, amelyet a

modern társadalom két „regulatív eszméjének”, a szabadságnak és az egyenlőségnek az ellentéte jelent. A baloldal–jobboldal-féle artikuláció a politikai rendszer tagolódása szempontjából éppen azért bizonyulhatott jelentősnek, mert konstitutívnek bizonyult ennek a minden bizonnyal alapvető ellentmondásnak a kihordásában.

Másik megjegyzésem a politikai törésvonalakra vonatkozik. Nagyon jónak tartom a politikai törésvonalokról mondottakat, annak hangsúlyozását, hogy a politikai törésvonal és ezzel együtt a politikai tagoltság nem keverhető össze a politika előtti társadalmi tagoltsággal, mert az előbbi három – társadalomszerkezeti, normatív-kulturális és politikai-szervezeti szint együttese. A kérdés tárgyalásánál azonban talán érdemes lett volna a különböző törésvonalak történelmi szerepe és a modernizáció révén megváltozott szerepe között hangsúlyozottabb különbséget tenni. Ha jól értem ugyanis, a különböző törésvonalak közötti kölcsönhatásból – éppen a demokrácia stabilitása szempontjából – két fontos sajátosság igényel kiemelését. Az egyik, hogy a különböző törésvonalak egymás közti viszonyában léteznek egyirányú meghatározottságok; a másik, hogy az előbbiből következőleg a stabilitás fontos feltétele, hogy a normatív-kulturális szint, valamint a politikai-szervezeti szint a társadalomszerkezeti problémák kihordásának közegévé váljon. Kétségtelen, hogy egy sikeres demokratikus rendszer leírása esetén ez az összefüggés nagyrészt látns marad, ám például a magyar demokratikus pártrendszer elemzése szempontjából nagyon is fontos lehet.

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS VÁLASZA

Válaszom Hülvely István és Johancsik János bírálataira a következő. A bírálatukban foglaltaknak – úgy vélem – három szintje van. Az első szint munkám egészével – a témaválasztással, az alkalmazott megközelítéssel, forráshasználattal, a hazai politikatudományban való elhelyezkedésével, műfaji sajátosságaival, valamint a munkámban alkalmazott elméleti kerettel – kapcsolatos megjegyzéseik. A második a disszertáció konkrét téziseivel kapcsolatos megjegyzéseik, bírálatuk. A harmadik szint pedig munkám leíró részéhez, egyes kisebb, empirikus, konkrét ténybeli korrektségéhez fűzött megjegyzések, amelyek pontatlanságot rónak fel néhány helyen.

Ebben a sorrendben fogok válaszolni a bírálatokra.

I.

Az első kérdés a témaválasztás, amelyet a magyar politikatudományi irodalomban meglevő néhány hiány önmagában is indokol, mint erre opponenseim is rámutatnak. Úgy érzem, ez a helyzet, a korábban született szörványos munkáknak a téma egészéhez képest meglevő töredezettsége elegendő magyarázat arra a kérdésre – amit Johancsik János vetett fel –, hogy disszertációm miért nem foglalkozik külön a

magyar tudományban létrejött előzmények értékelésével. Ha a hazai szakirodalomból egyetlen munkát kellene kiemelni, akkor ez – az általam ismert munkák közül – Rathmanné Thúry Mária az osztrák pártrendszerrel frott monográfiája. Johancsik János egy másik megjegyzése műfaji kérdést vet fel. Nevezetesen: a téma feldolgozásának enciklopédikus törekvései, a tankönyvként való hasznosításra való törekvés hogyan egyeztethetők össze az új tudományos eredmények megalkotásával.

Erre a kérdésre többféle válasz adható.

1. Először is azzal kezdeném, hogy mindkét cél motivált. Olyan munkát tűztem ki célul, amelynek a politikatudományban járatosak számára is van mondanivalója, de a járatlanabbak számára is befogadható. Magam úgy vélem, hogy így lehet a leginkább hozzájárulni a hazai politikatudomány professzionalizálódásához, s ezen törekvésemet egyik bíráló sem tekintette sikertelennek. A tudomány, mint minden szakma, ugyanis építkező jellegű. A téglákat csak alulról felfelé lehet rakni, különben az építmény a levegőben lebeg, vagy összedől. Munkám ezért nem nélkülözhetette a leíró-enciklopédikus fejezeteket, amelyek nélkül az önálló szempontú megközelítésre nagyobb lehetőséget adó elméleti-analitikus fejezet nagyobb teret adtak.

2. Marad a kérdés, hogy a kétféle szempont összeegyeztetése miként valósítható, illetve valósult meg. Úgy vélem, a disszertáció szerkezete ebben elég világos helyzetet teremt. A három rész közül a II. rész tartalmazza a pusztán leíró-enciklopédikus fejezeteket, míg az I. és a III. rész alkotja az elméleti-analitikus keretet.

3. Elfogadom Johancsik János azon kritikáját, hogy a disszertációm tézisei nem adnak választ arra, hogy magam mit tartok munkám új tudományos eredményének. Ezt én bírálóm feladatának tekintetem. Ha viszont most mégis válaszolnom kell, azzal kezdeném, hogy az új eredmény elérése természetesen mindig egyben mérce és kontextus kérdése is. A politikatudomány hazai kontextusában, ahova munkám elsődlegesen tartozik – hiszen magyar nyelven írtam magyar olvasóknak és a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságához nyújtottam be –, az eddigiek, valamint bírálóm véleménye talán kielégítő válaszul szolgál. Az első átfogó munka a pártok-pártrendszerek témakörében, opponenseim maguk hangsúlyozták munkám hiányt pótló szerepét.

A politikatudomány nemzetközi kontextusában új eredménynek magam azt tartom – s itt hivatkozhatok másik bírálóm véleményére is –, hogy egy egységes, formalizált elméleti keretben szintetizálja a modern képviselési rendszer működését. E modell egyes elemei nem jelentenek újdonságot – Almond, Duverger, Lijphart, Laver-Schoefield, Bartolini és Mair munkáira utalnék. Ezek a munkák azonban egyrészt csak részlegesen voltak tematikai szempontból, másrészt az 1980-as évek közepéig – s ez a legátfogóbbnak tekinthető Lijphart-modellre is igaz – normatív jellegű előfeltevésekhez kapcsolódtak. Disszertációm-ban ez utóbbtól – szándékom szerint – tartózkodtam. Tematikailag

pedig a kiinduló elemzési-keretet a pártelvű képviselőt egészére próbáltam meg érvényesíteni egy formalizált modellben, a cselekvés-elmélettől a politikai piacig.

Hülvely István bírálatában felveti, hogy a fogalmi keret és a tényleges tárgyi elemzés között módszertani feszültség van, valamint, hogy a normativitás kiküszöbölésével a demokratikus rendszer működését vizsgáló tudományos paradigma számos tipológiája és ábrája veszít jelentőségéből. Bírálóim ezen véleményét magam nem osztom. A normatív demokrácia-elméletek, az analitikus keret és az empirikus vizsgálódások közötti viszonyt eltérően látom, illetve munkámban – legalábbis szándékom szerint – másképpen próbáltam meg érvényesíteni. A normatív demokráciafelfogások fogalmaiból némelyik hasznosítható egy leíró-analitikus megközelítés és egy formalizált elmélet kereteinek megalkotására. Ugyanakkor, a formalizált elméleti keret alkalmazása a képviselőt különböző intézményi szintjeire különböző „trade-off”-okat, „helyettesítési-hatást” mutat ki a képviselői demokrácia egyes jellegzetességei között. E „trade-off”-ok kimutatását, illetve az adott kontextusban való újrafogalmazását, szintén fontos eredménynek tartom, mivel ezek ha csak egy szerény körben is, de kihúzzák a talajt a hazai politikatudományban hemzseggő normatív tézisek alól, amelyek egymást kizáró – vagy leglábbis egymás ellen ható – jegyeket kérnek számon a képviselői demokrácia ténylegesen működő intézményrendszerein.¹ Ezek alapján bírálóimtól eltérően nem látok módszertani feszültséget a disszertációban. A végső következtetéseket, s a disszertáció elején, a normatív felfogások áttekintésekor feltett kérdéseket a kötet 13. és 14. fejezete válaszolja meg.

II.

Bírálóimnak munkám egészét ért megjegyzései után rátérnék a disszertáció egyes konkrét részeit, téziseit vagy fogalmait ért bírálatokra. Válaszomban két olyan kérdéssel szeretnék foglalkozni, amelyet mindkét bírálat érintett, s amelyek a disszertáció egész szempontjából is kulcskérdések. Az első a politikai párt definiálásának problémája, a második a bal–jobb skála.

Johancsik János bírálata szerint a politikai pártnak a választás útján betöltendő közhivatalokra pályázó politikusok szervezeteiként való definiálása² túlságosan szűk definíció, amelynek már a disszertáció későbbi részei – így a pártok és politikusok ideáltípusainak meghatározása – számára is elégtelen, s aminél a pártok tevékenysége is jóval szélesebb. Magam ezzel szemben úgy vélem, hogy az adott pártdefiníció elégséges a politikai párt mint szervezet egyértelmű meghatározására, s kimeríti a definiálás feltételeit: azaz a minden pártra jellemző közös jegyeket fogalmazza meg, de egyben elhatárolja más – nem párt jellegű – szervezetektől. A választás útján betöltendő tisztségekre történő jelöltállítás az a kritérium, amely egyrészt minden pártra jellemző, másrészt a szervezetek közül csak a pártokat jellemzi. A pártok tevékenysége természetesen a jelöltállításnál jóval szélesebb, s

jellegetességei is gazdagabbak – a pártok jellemzése, tevékenységük, szerepkörük leírása, funkcióik leírása azonban túlmegy a definiálás, a meghatározás feladatán. Ugyanígy, a fenti definíció a pártok különböző típusai – rétegpárt, gyűjtőpárt – esetén is elégséges, függetlenül attól, hogy politikai- vagy pozíció-orientált politikusok pártjairól van-e szó, azaz hogy a pozíciószerzés öncél vagy eszköz politikai célok megvalósítására.

A másik kérdés a baloldal–jobboldal meghatározásának és érvényességi körének kérdése. „Nehéz pontos jellemzést adni a konkrét történelmi szituációkon kívül a jobb- és baloldali pozíciókról – írja Johancsik János bírálatában –, hiszen azok tartalma, különösen az elmúlt egy-két évtizedben jelentősen változott, de még 1989 óta is átalakulóban van.” Ezzel magam is egyetértek.

Úgy vélem, hogy a baloldal–jobboldal dichotómiának kétféle megközelítési-értelmezési lehetősége van. Az egyik a kormány–ellenzék ellentétéhez, vagy a pártok parlamenti ülésrendjéhez, azaz egy adott politikai konstellációhoz kötni jelentésüket. A másik a tartalmi meghatározás. Úgy gondolom, hogy lehetséges bal- és jobboldali fogalmainak tartalmi meghatározását adni. Ez esetben azonban meg kell különböztetnünk egyrészt a bal- és jobboldal politikai pozíció mögött húzódó általános szemléletet, világképet, másrészt a politikai ideológiák szintjét, valamint az egyes, napi politikai szituációkban felmerülő konkrét politikai kérdésekben (azaz „issue”-szinten) kialakult bal-, illetve jobboldali politikai pozíciókat. A három szint között nincsen olyan egyértelmű megfeleltetés. Már a baloldal–jobboldal és a politikai ideológiák szintjén is létezik, létezhet „inkonzisztencia”, aminek tipikus eseteit a disszertációban magam is elemeztem. Az „issue”-szinten azaz a napi/konkrét politikai kérdések szintjén talán még kevésbé tiszták a képletek, itt a napi érdekeknek, de a nemzeti tradícióknak is nagy szerep jut. A politikai véleménykutatások statisztikai átlagai azonban mégis visszaigazoltak bizonyos összetartozó „vélemény-nyalábok” létezését az adott korszak fő politikai vitakérdéseiben, amelyek időben értelemszerűen változnak. A világpolitikai változások így például a kétpólusú világrend felbomlása azonban „visszamenőleg” nem érvényteleníti az azzal kapcsolatos akkori politikai kérdésekben kialakult egykori politikai álláspontok és a baloldali–jobboldali pozíciók közti összefüggéseket.

III.

Harmadszor válaszolnom kell bírálóimnak munkám leíró részéhez érkezett, empirikus, konkrét megjegyzéseire, amelyek elnagyoltságot, pontatlanságot rónak fel, illetve más értelmezést adnak néhány konkrét kérdésben. Némelyikkel egyetértek, például Johancsik Jánosnak a kommunista pártok és Moszkva viszonyával kapcsolatos megjegyzésére, azaz hogy a két világháború közötti Komintern „világpártként” működött, vagy például azzal, hogy sommás az újbaloldal a „gazdaság állami szabályozásának híveként” való említése. Ezen megjegyzések

többsége a disszertáció II., empirikus-leíró részéhez kapcsolódnak, s itt az igen nagy témakört áttekintő összefoglaló jelleg miatt kétségtelenül – és bizonyos mértékben elkerülhetetlenül – előfordulhatnak elnagyolt, pontatlan állítások.

A bírálatokban említett ilyen esetek közül azonban kettőre szeretnék kitérni. Az egyik az 1945 utáni nyugat-európai kommunista pártok szélsőbaloldaliként való megjelölése, ami Johancsik János szerint megkérdőjelezhető. Véleményem szerint háromféle értelemben beszélhetünk szélsőséges pozícióról, illetve pártokról:

1. rendszerellenes pártok, amelyek nem egyszerűen a kormány, hanem a rendszer (a fennálló alkotmányos jogrend, illetve társadalmi rendszer) ellenzékei;

2. a marginális helyzetbe szoruló, szalonképtelen pártok, amelyeket a többi szereplő szélsőséges pártnak tart;

3. az alkotmányos rend megváltoztatására erőszakos és törvénytelen eszközöket használó pártok.

A disszertációban az első és a második értelemben van szó szélsőséges pártokról, s ebben az értelemben kerülnek a szélsőbaloldali kategóriájába a kommunista s a szélsőjobboldali kategóriába az újfasiszták, mint ahogy az összehasonlító politikatudományi munkákban szokásos.

A másik a szociálliberalizmus fogalma, ami természetesen egy „laza” fogalom, de amit én nem koalíciós, hanem tartalmi értelemben használtam: a baloldali vagy másképpen jóléti liberalizmust jelöli, ami nem egyszerűen csak egy lehetséges pártkoalíció liberális és szociáldemokrata pártok között, hanem a liberális pártok egy részénél a 20. század során végbement ideológiai-politikai átalakulásra utal.

JEGYZET

¹ Itt csak zárójelben megjegyezve utalnék arra, hogy ezen normatív előfeltevésektől a kortárs nemzetközi politikatudomány sem mentes – s itt hadd utaljak például a *Journal of Democracy* című folyóirat Elnöki vagy parlamentáris rendszert? című vitájának vitaindító cikkére, amely a *Politikatudományi Szemlében* is olvasható volt.

² „A párt olyan szervezet, amely jelölteket állít és juttat be a választott közhivatali és törvényhozói pozíciók betöltésére.”